

Навесні 1941 р. нова влада запровадила так званий «культзбір». Повідомлення приносили вночі. За свідченням очевидців: «упродовж травня-червня 1941 р. збирали добровільну позику четвертої п'ятирічки. Перед відступом більшовики забрали коней у населення, і стягнули з людей усю асекурацію і за худобу і будинки» [5, арк. 36].

Таким чином, радянська влада у західноукраїнському селі доволі швидко запровадила радянську модель соціально-економічних відносин, остаточне закріплення котрої перервали події німецько-радянської війни, що розпочалася 22 червня 1941 року.

Джерела та література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. Історія науки і біографістика. 2010. No 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf.
2. Перші соціалістичні перетворення на селі. Київ, 1976. 148 с.
3. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 рр. Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2019. 550 с.
4. Яр. Барани про баранів. *Рогатинське слово*. Ч. 1. 23 липня 1941 р. с. 3.
5. ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. 66 арк.

Лілія Циганенко
ORCID: 0000-0002-5014-9845

РУМУНСЬКІ ФОНДИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (1940–1941 РР.)

ROMANIAN FUNDS OF IZMAIL ARCHIVES AS A SOURCE FOR STUDYING THE ISSUES OF FORCED DEPORTATION OF THE POPULATION IN SOUTHERN BESSARABIA (1940-1941)

Територія Південної Бессарабії (Буджак, Придунав'є) – сучасні південні райони Одеської області – унікальне історико-територіальне утворення. По-перше, цей регіон протягом практично всього свого історичного розвитку знаходився на перетині світів і цивілізацій, народів і племен, політичних об'єднань і держав. Лише за 200 останніх років південнобессарабські землі перебували в складі чотирьох держав: Османської та Російської імперій, Румунського королівства та Радянського Союзу. З середини ХХ ст. Придунайські землі увійшли до складу України. По-друге, постійна зміна політико-адміністративних орієнтирів в краї сприяла формуванню серед

місцевого населення усвідомлено-толерантного ставлення до представників різних етносів і народів, що стало реальним підґрунтям для безконфліктного співіснування. По-третє, вплив різних форм політико-адміністративної влади, архітектурних стилів, норм повсякденного життя, переплетіння культур, традицій, мов – все це зробило Українське Придунав'є унікальним з точки зору історико-культурної спадщини. В регіоні зберігаються багато історичних пам'яток, працюють десятки музеїв, діє свій, Ізмаїльський архів.

Акерманський обласний державний архів Управління Народного комісаріату внутрішніх справ розпочав свою діяльність 30.09.1940 р. з місцезнаходженням у посаді Шабо, а пізніше – в Акермані. Після створення Ізмаїльської області (07.12.1940 р.) архів було переведено до обласного центру – міста Ізмаїл. Коомунальна установа «Ізмаїльський архів» – унікальна архівна установа, в фондах якої зберігаються документи, датовані ще першими роками XIX ст. Окрім цього, архів має значну колекцію матеріалів, які відносяться до так званого «румунського періоду» історії регіону: це 1859–1878, 1918–1940, 1941–1944 роки. Серед іншого, це документи, які свідчать про роботу Ізмаїльської, Болградської, Ренійської, Вилковської примарій* (1918–1940 рр.), сільськогосподарської палати повіту Четатя-Албе** директорату землеробства і державного майна Румунії (1919–1940 рр.), торгової промислової палати округу Четатя-Албе Міністерства торгівлі та промисловості Румунії (1921–1940 рр.), Ізмаїльського повітового трибуналу (1918–1940 рр.), постів жандармських легіонів повіту Четатя-Албе (1925–1939 рр.) та багато інших.

Серед румунських фондів часів Другої світової війни доволі повно збереглися документи волосних і повітових префектур***, міських комісаріатів, повітових трибуналів, волосних претур**** і примарій. Потрібно віддати належне румунській системі ведення документації: справи вражають охайністю оформлення, чіткою структуризацією, наявністю різноманітних статистичних відомостей. При чому кількість архівних справ у фонді кожного села становить від 40 до 400 одиниць. Кожний населений пункт сучасного Придунав'я на підставі цих документів з легкістю може відновити свою історію майже 80-річної давнини.

В історії краю було багато трагічних сторінок, однією з яких був період сталінських репресій і депортацій з червня 1940 по червень 1941 років. Це був перший рік радянзації регіону. Маючи достатній досвід формування «примусової любові» до комунізму з боку різних народів тогочасного Радянського союзу, органи НКВС разом з партійними структурами взялися за «перевиховання» місцевого населення. В якості важелів впливу використовувалися арешти, репресії, тортури, розстріли, примусова націоналізація та депортація [1, с. 104].

* примарія – міська адміністрація.

** Четатя-Албе (рум. – Cetatea Albă) – таку назву в період 1918 -1940 та 1941 - 1944 рр. мало місто Білгород-Дністровський.

*** префектура – орган управління адміністративним округом.

**** претура – адміністративна одиниця Румунського королівства на волосному рівні.

Не вдаючись в подробиці подій червня 1940 – червня 1941 рр. у Південній Бессарабії (бо розкриття цього питання потребує окремого дослідження), зазначимо, що за нашими підрахунками у вказаний рік було винесено звинувачувальні вироки понад 2 тис. осіб, хоча деякі дослідники наполягають на цифрах від 4 до 6 тисяч [2]. В жорнова тоталітарної машини потрапляли українці, румуни, євреї, росіяни, німці, болгари, поляки тощо. Для більшості «знайомство» з органами НКВС закінчувалося дуже трагічно – арештами і тюремними вироками, конфіскацією майна і депортаціями усієї родини.

Розвиток сучасної української історичної науки та пріоритети нашої держави вимагають ретельного дослідження цих трагічних часів з метою увічнення пам'яті наших співвітчизників, що стали жертвами політичних репресій. Однак на заваді встають певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, одним з яких є відсутність значної частини документів тих часів, які загубилися у вихорі Другої світової. Серед доступних на сьогодні джерел виступають архіви Служби безпеки України, деякі фонди Одеського обласного архіву, справи районних і міських комісій по реабілітації жертв політичних репресій, спогади учасників тих подій.

Несподівано частину інформації щодо осіб, репресованих радянською владою в червні 1940 – червні 1941 рр. було знайдено в «румунських фондах» 1941–1944 рр. Ізмаїльського архіву. З'ясувалося, що після повернення до Південної Бессарабії влітку 1941 р. румунська адміністрація провела ретельний перепис всіх, хто так чи інакше постраждав від радянської влади. У справах адміністративних відділів міських примарій зберігається дев'ять видів списків, що були складені в період з вересня 1942 до січня 1943 років.

Для прикладу розглянемо справи адміністративного відділу Болградської міської примарії Ізмаїльського повіту. Перший документ (*Фото 1*) – це список мешканців Болграда, що були заарештовані, засуджені та депортовані органами радянської влади [3, арк. 30-32]. Список складається з 120 прізвищ. Проти кожного прізвища зазначено дату арешту та дату винесення вироку або депортації. Список № 2 – це прізвища мешканців Болграда, які були мобілізовані до Червоної армії напередодні війни. Більшість дат мобілізації припадає на травень-липень 1941 р. У списку наведено 108 прізвищ. Наступний список № 3 містить інформацію про тих, кого радянська влада примусово відправила на роботи за межі регіону. Кількість прізвищ, наведених в списку становить 78 осіб. Документ № 4 також пов'язаний із примусовою працею – це список осіб, яких радянська влада відправила працювати на Донбас та інші промислові об'єкти. Документ № 5 має назву «Список мешканців Болграда, захоплених радянською владою та армією в 1941 р.». Він складається лише з 13 осіб, в графі дата захоплення у переважній більшості записано липень 1941 р. Які були підстави для складання даного списку й чому зазначені в ньому прізвища не були внесені до загального переліку репресованих – з'ясувати поки ще не вдалося.

Румунська адміністрація дуже пильнувала за мешканцями регіону, про що свідчать наступні документи: Список жителів Болграда, які за власним бажанням

виїхали з міста в 1941 р. разом із радянською владою. Це доволі об'ємний список, що складається з 206 прізвищ, серед яких переважно більшість становили етнічні болгари. Черговий список цього блоку – «Перелік осіб, які виїхали з території Бессарабії та відправилися до радянської Росії разом з відступом більшовиків напередодні прибуття румунської адміністрації, і знову повернулися на своє місце проживання» [3, арк. 42]. В документі збережено інформацію про 13 осіб із зазначенням їх прізвищ та імен, віку, конкретної адреси мешкання в місті Болград, дати виїзду та повернення, місця перебування після від'їзду (*Фото 2*). Серед тих, хто покинув регіон разом із радянською владою переважно більшість склали молоді чоловіки віком від 20 до 24 років. Зазначені в списку особи покинули регіон з 22 червня по 19 липня 1941 року. Час повернення до Південної Бессарабії припадає на період з 5 вересня 1941 року до 20 вересня 1942 року. Певну цікавість представляє інформація, з яких регіонів повернулися зазначені особи. Окрім найближчих Миколаївської та Одеської областей, в списку є Сталінград, Ростов, Краснодар тощо.

Окремо хотілось би зупинитися на одному цікавому документі, в якому містяться заяви від мешканців Болграда на заміну власних прізвищ на румунські. Так, наприклад, Волков ставав Волку, Волканов – Вилкану, Аврамов – Аврамеску, Дойчев – Дойческу тощо [3, арк. 4-8]. Це найбільший список серед знайдених документів: в ньому міститься інформація про 409 осіб. Чим пояснюється таке масове бажання мешканців регіону отримати нові румунські прізвища? Справа в тім, що для того, щоб влаштуватися на державну роботу або відкрити власну справу (майстерню, магазин, перукарню тощо) необхідно було мати статус «Реджина едника» (так вказано у документах) (етнічний румун), а відтак частина місцевих мешканців змушена була йти на цей крок.

Серед документів адміністративного відділу Болградської примарії є чимало справ, в яких зберігаються документи щодо повернення власникам майна, яке було націоналізовано (конфісковано) органами радянської влади в 1940–1941 рр. Вражає скрупульозність, з якою місцеві органи румунської влади збирали всі необхідні довідки та свідчення, складаючи описи вилученого комуністами майна, починаючи від будинків, знярядь праці, землі, закінчуючи ложками та виделками [4]. Цікаво, що через багато років, коли в нашій державі почалися процеси реабілітації жертв політичних репресій, саме ці документи були одним з доказів для отримання реабілітації.

Завершуючи огляд маленької частки документів, що зберігаються в Ізмайльському архіві, ми можемо констатувати, що в архівних сховищах нашої держави зберігається досить значний пласт інформації не відомої більшості мешканців держави та регіону. Й це повною мірою відноситься до драматичних подій першого року існування радянської влади в Придунайському краї. Перша хвиля советизації регіону проходила з червня 1940 по червень 1941 р. й супроводжувалася масовими репресіями, що в підсумку призвело до жахливих наслідків. Повага до пам'яті загиблих та людей зі зламаними долями вимагає подальшого ретельного дослідження злочинів комуністів на українських землях.

2. Цау, И. Сталинский террор в Советской Молдавии, 1940-1954 гг. Режим доступа: <http://dacoromania.net/article/stalinist-terror-soviet-moldavia-1940-1953>.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. Р-35, оп.1, спр. 61. 56 арк.
4. КУІА. Ф. Р-35, оп.1, спр. 24. 84 арк.

KRZYSZTOF FILIPOW
UNIwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-0748-4277

БОНИ НА ЗИМОВУ ДОПОМОГУ WINTERHILFSWERK (WHW) У ГЕНЕРАЛЬНОМУ ГУБЕРНАТОРСТВІ 1941 – 1944 РР.

BONY POMOCY ZIMOWEJ (WHW) W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE 1941 - 1944

Akcja Pomocy Zimowej została wprowadzona w III Rzeszy 1 października 1933 r. wraz z dojściem do władzy partii narodowo – socjalistycznej (NSDAP). Była to akcja pomocowa dla ludności związana z powszechnym brakiem żywności w Niemczech. Nazywana pospolicie przez Niemców „niedzielą z Eintopfem”, oznaczała po prostu przygotowanie prostego posiłku jednodaniowego.

Od tego dnia w okresie zimowym w Niemczech od października do marca każdego roku, w każdą niedzielę miesiąca miano w niemieckich domach przygotowywać obiad składający się z jednego dania zamiast obiadu tradycyjnego. Wyznaczono odgórnie, że taki jednodaniowy posiłek nie może przekraczać kosztów 50 Reichsfenigów na osobę. Kwoty zaoszczędzone w ten sposób na obiedzie w domostwie miały być wpłacone na konto specjalnie utworzonej we wrześniu 1933 r. instytucji nazwanej: Niemiecką Pomocą Zimową (*Winterhilfswerk des Deutschen Volkes*) nazywanej w skrócie: WHW.

Zebrane w ten sposób pieniądze miały być przeznaczone na wsparcie osób biednych i potrzebujących. Z urzędu mieli się tym zajmować pracownicy Narodowosocjalistycznej Opieki Społecznej (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt; NSV*).

Leksykon Trzeciej Rzeszy stwierdzał między innymi: „WHW, jako podstawowy element narodowej socjalistycznej polityki społecznej, miała na celu ustabilizowanie reżimu i jego totalitarnego egzekwowania w różnych aspektach.”

W apelu do Adwentu w 1933 r. lokalna gazeta informowała: „Ten pierwszy Adwent to niedziela jednodaniowa [gulaszowa-KF]. Twoim obowiązkiem jest ograniczenie posiłku niedzielnego do tego stopnia, aby twoje ofiary mogły postawić potrzebujących co najmniej na stole niedzielnym, aby przygotować jednodaniowy obiad na niedzielę w miesiącu Bożego Narodzenia. Niech 6 milionów towarzyszy poczuje oczekiwanie Bożego Narodzenia przez was wszystkich, kobietę i mężczyznę,